INTERNATIONAL JOURNAL OF NOVEL RESEARCH AND DEVELOPMENT (IJNRD)
© 2026 IJNRD | Volume 11, Issue 3, March 2026 | ISSN: 2456-4184 | IJNRD.ORG

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 आणि मराठी भाषा : अस्तित्व, संधी व आव्हाने.

डॉ. ज्योती मधुकर इंगळे
सहायक प्राध्यापक मराठी
वसंतराव नाईक महाविद्यालय. छत्रपती संभाजीनगर.

गोषवारा

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 हे भारताच्या शिक्षणव्यवस्थेत मूलभूत परिवर्तन घडवून आणण्याच्या उद्देशाने तयार करण्यात आलेले व्यापक धोरण आहे. या धोरणामध्ये बहुभाषिकतेवर विशेष भर देण्यात आला असून मातृभाषेत शिक्षण देण्याची संकल्पना अधोरेखित करण्यात आली आहे. प्रस्तुत संशोधन लेखात नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 च्या पार्श्वभूमीवर मराठी भाषेचे अस्तित्व, तिच्यासमोरील संधी आणि आव्हाने यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

धोरणानुसार प्राथमिक स्तरावर मातृभाषा किंवा प्रादेशिक भाषेत शिक्षण देण्याची शिफारस करण्यात आली असली, तरी अंमलबजावणीच्या प्रक्रियेत इंग्रजीचे वाढते महत्त्व, पालकांची मानसिकता, जागतिकीकरणाचा प्रभाव आणि तांत्रिक शिक्षणातील भाषिक अडचणी ही महत्त्वाची आव्हाने समोर येतात. दुसरीकडे, अभ्यासक्रमात स्थानिक भाषांचा समावेश, डिजिटल साधनांद्वारे मराठीतील शैक्षणिक साहित्यनिर्मिती आणि उच्च शिक्षणात प्रादेशिक भाषांचा वापर या माध्यमातून मराठी भाषेला नवसंजीवनी मिळण्याची संधी देखील उपलब्ध झाली आहे.

या लेखात गुणात्मक (Qualitative) पद्धतीने धोरणातील तरतुदींचे विश्लेषण करून मराठी भाषेचे जतन, संवर्धन आणि विकासासाठी आवश्यक उपाययोजना सुचविण्यात आल्या आहेत. निष्कर्षतः, नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 हे मराठी भाषेसाठी संधी आणि आव्हाने या दोन्ही पैलूंनी महत्त्वपूर्ण ठरते; त्याच्या प्रभावी अंमलबजावणीवरच मराठीचे भवितव्य अवलंबून आहे.

महत्वाचे शब्द

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020, मराठीभाषा, मातृभाषाशिक्षण,बहुभाषिकता,प्रादेशिकं भाषा 2020, मराठी भाषा, मातृभाषा शिक्षण बहुभाषिकता. प्रादेशिकं भाषा, जागतिकीकरण
उच्च शिक्षण, शैक्षणिक धोरण, भाषा संवर्धन, शिक्षणातील भाषिक धोरण

प्रस्तावना

भारत हा बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक आणि बहुधार्मिक देश आहे. भारतीय राज्यघटनेने विविध भाषांना मान्यता दिली असून प्रत्येक भाषेला सांस्कृतिक ओळख, ऐतिहासिक परंपरा आणि ज्ञानपरंपरेचा वारसा लाभलेला आहे. महाराष्ट्र राज्यात मराठी ही केवळ राज्यभाषा नसून लोकजीवन, साहित्य, सामाजिक चळवळी आणि ज्ञाननिर्मितीचे प्रभावी माध्यम आहे. संत साहित्यापासून आधुनिक विज्ञानपर लेखनापर्यंत मराठी भाषेने सातत्याने आपली उपयुक्तता सिद्ध केलेली आहे.

परंतु जागतिकीकरण, उदारीकरण आणि खासगीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे शिक्षण क्षेत्रात मोठे बदल झाले. इंग्रजी माध्यमाच्या शिक्षणाला वाढते महत्त्व प्राप्त झाले. रोजगाराच्या संधी, तंत्रज्ञान, आंतरराष्ट्रीय संवाद आणि स्पर्धात्मक परीक्षांच्या दृष्टीने इंग्रजीचे वर्चस्व निर्माण झाले. परिणामी, मराठीसारख्या प्रादेशिक भाषांसमोर अस्तित्वाचा प्रश्न उभा राहिला. ग्रामीण भागातील विद्यार्थी मातृभाषेत शिक्षण घेत असले तरी उच्च शिक्षणात प्रवेश करताना त्यांना भाषिक अडचणींचा सामना करावा लागतो.

या पार्श्वभूमीवर जुलै 2020 मध्ये भारत सरकारने जाहीर केलेले National Education Policy 2020 हे शिक्षण क्षेत्रातील महत्त्वपूर्ण धोरण ठरले. या धोरणाने मातृभाषा आणि स्थानिक भाषांमध्ये शिक्षण देण्यावर विशेष भर दिला आहे. बालकांच्या संज्ञानात्मक विकासासाठी मातृभाषेचे महत्त्व अधोरेखित केले गेले आहे. त्यामुळे मराठी भाषेसाठी नव्या संधी निर्माण झाल्या आहेत. तथापि, धोरण आणि त्याची अंमलबजावणी यामधील अंतर, सामाजिक मानसिकता, इंग्रजी माध्यमाचा वाढता प्रभाव आणि दर्जेदार अभ्याससाहित्याची कमतरता ही आव्हाने कायम आहेत.

या संशोधनाचा उद्देश नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 च्या संदर्भात मराठी भाषेची स्थिती, तिच्यासमोरील आव्हाने आणि उपलब्ध संधी यांचा चिकित्सक अभ्यास करणे हा आहे. **नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 : संकल्पना व उद्दिष्टे**

National Education Policy 2020 हे भारतातील 21व्या शतकातील शिक्षणव्यवस्थेचे पुनर्रचनात्मक धोरण मानले जाते. 1986 नंतर प्रथमच शिक्षण क्षेत्रात व्यापक बदल सुचविणारे हे धोरण आहे. बदलत्या जागतिक परिस्थितीत भारताला ज्ञानाधिष्ठित अर्थव्यवस्था बनविणे हे या धोरणाचे प्रमुख ध्येय आहे.

धोरणाची मूलभूत संकल्पना

नवीन शैक्षणिक धोरणाची संकल्पना खालील तत्त्वांवर आधारित आहे

- सर्वसमावेशकता (Inclusivity) - प्रत्येक बालकाला गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळावे.
- बहुभाषिकता (Multilingualism) - भारतीय भाषांना प्रोत्साहन देणे.
- कौशल्याधारित शिक्षण (Skill-based learning) - केवळ पाठांतराऐवजी आकलन आणि कौशल्यावर भर.
- लवचिकता (Flexibility) - विषय निवडीमध्ये स्वातंत्र्य.
- भारतीय ज्ञानपरंपरेचा सन्मान - भारतीय भाषांमध्ये ज्ञाननिर्मितीला चालना.
- 2.2 5+3+3+4 शैक्षणिक रचना

या धोरणानुसार पारंपरिक 10+2 प्रणालीऐवजी 5+3+3+4 अशी नवी रचना प्रस्तावित करण्यात आली आहे.

- ५ वर्षे : पूर्वप्राथमिक व प्राथमिक स्तर
- ३ वर्षे : तयारी स्तर
- ३ वर्षे : माध्यमिक पूर्व स्तर
- ४ वर्षे : माध्यमिक स्तर

ही रचना बालकाच्या मानसिक आणि बौद्धिक विकासाशी सुसंगत आहे.

मातृभाषेतील शिक्षण

धोरणानुसार इयत्ता पाचवीपर्यंत (आणि शक्य असल्यास आठवीपर्यंत) शिक्षण मातृभाषा/स्थानिक भाषेत देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे. संशोधनानुसार मातृभाषेत शिक्षण घेतल्यास विद्यार्थ्यांचा संज्ञानात्मक विकास

अधिक प्रभावी होतो. संकल्पना स्पष्टपणे समजतात आणि शिक्षणाची भीती कमी होते. मराठी भाषिक विद्यार्थ्यांसाठी ही तरतूद महत्त्वपूर्ण आहे.

उच्च शिक्षणातील सुधारणा

- बहुविषयक शिक्षणाला प्रोत्साहन
- अकादमिक बँक ऑफ क्रेडिट
- संशोधनासाठी राष्ट्रीय संशोधन प्रतिष्ठान (National Research Foundation)
- भारतीय भाषांमध्ये तांत्रिक आणि व्यावसायिक शिक्षणाला चालना

या सर्व उपाययोजनांमुळे प्रादेशिक भाषांना उच्च शिक्षणात स्थान मिळण्याची संधी उपलब्ध झाली आहे.

भारतीय भाषांचे संरक्षण आणि संवर्धन

धोरणात भारतीय भाषांच्या संवर्धनासाठी विशेष प्रयत्नांची तरतूद आहे. तांत्रिक शब्दसंग्रह विकसित करणे, भाषांतर प्रकल्प राबविणे आणि डिजिटल सामग्री उपलब्ध करून देणे या बाबींवर भर देण्यात आला आहे. त्यामुळे मराठीसारख्या भाषांना ज्ञानभाषा म्हणून विकसित करण्याची संधी आहे.

मराठी भाषेची वर्तमान स्थिती

- प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणातील स्थिती

महाराष्ट्रात शासकीय आणि अनुदानित शाळांमध्ये मराठी माध्यम प्रामुख्याने आढळते. ग्रामीण भागात मराठी माध्यमाचे प्रमाण अधिक आहे. तथापि, शहरी भागात इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांची संख्या झपाट्याने वाढत आहे. पालक रोजगाराच्या दृष्टीने इंग्रजी माध्यमाला प्राधान्य देतात. त्यामुळे मराठी माध्यम शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांची संख्या कमी होत चालल्याचे चित्र दिसते.

- **उच्च शिक्षणातील स्थिती**

अभियांत्रिकी, वैद्यकीय, व्यवस्थापन आणि आयटी शिक्षण इंग्रजी माध्यमातच प्रामुख्याने दिले जाते. मराठीत दर्जेदार पाठ्यपुस्तके आणि संदर्भग्रंथांची कमतरता आहे. संशोधन लेखन इंग्रजीत केल्यास अधिक मान्यता मिळते, ही धारणा प्रबळ आहे. त्यामुळे मराठी उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात मागे पडताना दिसते.

- **सामाजिक आणि आर्थिक संदर्भ**

इंग्रजी भाषेला सामाजिक प्रतिष्ठा जोडली गेली आहे. मराठी माध्यमातून शिक्षण घेतलेल्या विद्यार्थ्यांना स्पर्धात्मक परीक्षांमध्ये व मुलाखतींमध्ये भाषिक अडचणी जाणवतात. परिणामी, मराठी भाषा ज्ञानाचे माध्यम असले तरी रोजगाराच्या बाजारपेठेत तिचे स्थान तुलनेने कमकुवत आहे.

- **डिजिटल युगातील मराठी**

डिजिटल प्लॅटफॉर्मवर मराठी सामग्री वाढत असली तरी प्रमाण मर्यादित आहे. ऑनलाइन कोर्सेस, संशोधन डेटाबेस, शैक्षणिक अ‍ॅप्स आणि तांत्रिक माहिती प्रामुख्याने इंग्रजीत उपलब्ध आहे. मराठीत दर्जेदार डिजिटल शैक्षणिक साधनांची निर्मिती ही काळाची गरज आहे.

मराठी भाषेतील शैक्षणिक संधी

National Education Policy 2020 (NEP 2020) हे भारताच्या शिक्षण क्षेत्रातील एक व्यापक आणि दूरदृष्टीपूर्ण धोरण आहे. 34 वर्षांनंतर जाहीर झालेले हे धोरण भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत गुणवत्तावाढ, समावेशकता, बहुभाषिकता आणि जागतिक स्पर्धात्मकता या मूल्यांवर आधारित आहे. या धोरणात भारतीय

भाषांना विशेष महत्त्व देण्यात आले असून, मातृभाषेतून शिक्षणावर भर देण्यात आला आहे. त्यामुळे मराठी भाषेसमोर शैक्षणिक क्षेत्रात अनेक सकारात्मक संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. "नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 आणि मराठी भाषा : अस्तित्व, संधी व आव्हाने" या संशोधन विषयात मराठी भाषेतील शैक्षणिक संधींचा सखोल विचार करणे आवश्यक आहे.

- **मातृभाषेतून शिक्षण - संकल्पनात्मक आकलनाची संधी**

नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार इयत्ता पाचवीपर्यंत आणि शक्य असल्यास आठवीपर्यंत शिक्षण मातृभाषेत देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे. महाराष्ट्राच्या संदर्भात मराठी ही बहुसंख्य विद्यार्थ्यांची मातृभाषा असल्याने प्राथमिक शिक्षणात मराठी माध्यमाला नवे बळ मिळण्याची संधी आहे.

मातृभाषेतून शिक्षण घेतल्यास -

- विद्यार्थ्यांचे संकल्पनात्मक आकलन अधिक सखोल होते.
- भाषिक अडथळे कमी होतात.
- आत्मविश्वास आणि संवाद कौशल्य वाढते.
- शाळा सोडण्याचे प्रमाण (dropout rate) कमी होते.

बालशिक्षणात भाषिक समज ही अत्यंत महत्त्वाची बाब आहे. जर विद्यार्थी शिकत असलेली भाषा आणि त्याची विचारभाषा एकच असेल, तर ज्ञानग्रहण प्रक्रिया अधिक सुलभ होते. त्यामुळे मराठी भाषेला प्राथमिक स्तरावर भक्कम स्थान मिळण्याची संधी NEP 2020 मुळे उपलब्ध झाली आहे.

- **अभ्यासक्रमातील स्थानिकीकरणाची संधी**

NEP 2020 मध्ये अभ्यासक्रम स्थानिक गरजांनुसार तयार करण्यावर भर देण्यात आला आहे. "One Nation, One Curriculum" ऐवजी "Flexibility and Contextualization" या तत्त्वावर आधारित दृष्टिकोन स्वीकारण्यात आला आहे.

या पार्श्वभूमीवर मराठी भाषेत -

- स्थानिक इतिहास, भूगोल, लोकसंस्कृती यांचा समावेश करता येईल.
- संत साहित्य, लोकसाहित्य, ग्रामीण जीवन, लोककला यांचा अभ्यास वाढविता येईल.
- प्रादेशिक ज्ञानपरंपरेचे दस्तावलीकरण करता येईल.
- यामुळे मराठी भाषा केवळ साहित्यिक विषय न राहता ज्ञाननिर्मितीचे माध्यम बनेल. स्थानिक संदर्भांचा अभ्यास विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक जाणीव आणि सांस्कृतिक आत्मभान निर्माण करतो.

- **उच्च शिक्षणातील मराठी माध्यमाची संधी**

नवीन शैक्षणिक धोरणात उच्च शिक्षणात भारतीय भाषांना प्रोत्साहन देण्याची स्पष्ट भूमिका आहे. अभियांत्रिकी, वैद्यकीय, व्यवस्थापन, कायदा इत्यादी व्यावसायिक अभ्यासक्रम प्रादेशिक भाषांमध्ये उपलब्ध करण्याचा विचार मांडण्यात आला आहे.

- **मराठी भाषेच्या दृष्टीने याचे फायदे** -
- ग्रामीण आणि मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणात समान संधी
- इंग्रजीमुळे निर्माण होणारी मानसिक भीती कमी होणे
- उच्च शिक्षणातील प्रवेश प्रमाण वाढणे
- ज्ञानाचे लोकशाहीकरण (Democratization of Knowledge)

जर अभियांत्रिकी किंवा विज्ञान विषय मराठीत उपलब्ध झाले, तर मराठी भाषेची शब्दसंपदा आणि तांत्रिक संज्ञावली विकसित होईल. यामुळे मराठी ही ज्ञानभाषा म्हणून विकसित होण्याची संधी प्राप्त होईल.

- **संशोधन व अनुवाद क्षेत्रातील संधी**

NEP 2020 मध्ये भारतीय भाषांमध्ये संशोधनाला प्रोत्साहन देण्यावर भर आहे. तसेच भाषांतरासाठी राष्ट्रीय स्तरावर संस्था स्थापन करण्याचा प्रस्ताव आहे.

मराठी भाषेसाठी याचे परिणाम -

- जागतिक संशोधन साहित्याचे मराठीत भाषांतर
- मराठीतील संशोधनाचा राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रसार
- नवीन तांत्रिक संज्ञांची निर्मिती
- शास्त्रीय लेखनाला चालना

अनुवाद चळवळीमुळे ज्ञानाचे आदान-प्रदान वाढेल आणि मराठी भाषेतील बौद्धिक भांडार समृद्ध होईल. संशोधनाला चालना मिळाल्यास विद्यापीठ स्तरावर मराठी माध्यमात पीएच.डी. आणि पोस्ट-डॉक्टरल संशोधन वाढू शकते.

- **डिजिटल शिक्षण आणि मराठी**

डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर शिक्षणात वाढविण्याचे उद्दिष्ट NEP 2020 मध्ये आहे. ऑनलाईन शिक्षण, ई-पुस्तके, आभासी वर्ग (Virtual Classrooms), डिजिटल लायब्ररी यांचा विस्तार अपेक्षित आहे.

- **मराठी भाषेच्या संदर्भात** -

- मराठीतील ऑनलाईन कोर्सेस तयार करता येतील.
- YouTube, MOOCs, SWAYAM सारख्या प्लॅटफॉर्मवर मराठी सामग्री उपलब्ध होऊ शकते.
- ग्रामीण भागात डिजिटल साधनांद्वारे शिक्षण पोहोचवता येईल.
- डिजिटल माध्यमामुळे मराठी भाषेचा जागतिक स्तरावर प्रसार होण्याची संधी आहे. आज मराठीतील पॉडकास्ट, ब्लॉग, ई-बुक्स यांचा विस्तार होत आहे; NEP 2020 या प्रक्रियेला संस्थात्मक पाठबळ देऊ शकते.

- बहुभाषिकतेतील संतुलन

NEP 2020 बहुभाषिकतेला प्रोत्साहन देते. त्रिभाषा सूत्राद्वारे विद्यार्थ्यांना मराठीसोबत हिंदी आणि इंग्रजी शिकण्याची संधी आहे.

यामुळे -

- मराठी भाषेचे स्थानिक आणि सांस्कृतिक महत्त्व टिकते.
- इंग्रजीद्वारे जागतिक ज्ञानसंपदेचा प्रवेश मिळतो.
- भाषिक समन्वय वाढतो.
- ही रचना विद्यार्थ्यांना जागतिक नागरिक बनवित असतानाच स्थानिक संस्कृतीशी जोडून ठेवते.

- कौशल्याधारित शिक्षणातील भूमिका

- धोरणात कौशल्याधारित आणि व्यावसायिक शिक्षणावर भर आहे. स्थानिक उद्योग, शेती, हस्तकला, सेवा क्षेत्र यांसाठी मराठी माध्यमातून प्रशिक्षण देता येईल.
- ग्रामीण उद्योजकता वाढेल.
- रोजगारनिर्मितीला चालना मिळेल.
- मराठीतील व्यावसायिक शब्दसंपदा विकसित होईल.
- शिक्षण आणि रोजगार यामध्ये सुसंगती निर्माण करून सामाजिक-आर्थिक विकास साधता येईल.

- शिक्षक प्रशिक्षण व गुणवत्तावाढ

नवीन धोरणानुसार शिक्षक शिक्षणात आमूलाग्र बदल अपेक्षित आहेत. चार वर्षांचा समाकलित बी.एड. अभ्यासक्रम, सतत प्रशिक्षण आणि संशोधनाधारित अध्यापन यावर भर आहे.

- मराठी माध्यमातील शिक्षकांसाठी -
  - आधुनिक अध्यापन पद्धती
  - डिजिटल साधनांचा वापर
  - भाषिक कौशल्य विकास

यामुळे मराठी शिक्षणाची गुणवत्ता वाढेल आणि विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीला चालना मिळेल.

- **सांस्कृतिक जतन व भाषिक स्वाभिमान**

मराठी ही संतपरंपरा, लोकसाहित्य, आधुनिक साहित्य आणि सामाजिक चळवळींची भाषा आहे. मातृभाषेतून शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांना आपल्या संस्कृतीशी जोडलेले राहता येईल.

संत तुकाराम, ज्ञानेश्वर यांच्या साहित्याचा अभ्यास

लोकपरंपरा, सण-उत्सवांचे शास्त्रीय विश्लेषण

भाषिक स्वाभिमानाची जाणीव

जागतिकीकरणाच्या युगात सांस्कृतिक ओळख जपण्यासाठी मातृभाषेचे शिक्षण महत्त्वाचे आहे.

- **सामाजिक समावेशकता व समता**
  - मराठी माध्यमातून शिक्षण दिल्यास ग्रामीण, आदिवासी, आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटकांतील विद्यार्थ्यांना समान संधी मिळू शकते. इंग्रजी माध्यमातील अडथळे कमी झाल्यास शिक्षणातील असमानता कमी होईल.
  - शिक्षणातील प्रवेश वाढेल.
  - आत्मविश्वास वृद्धिंगत होईल.
  - सामाजिक न्याय साध्य होईल.

- **आंतरशाखीय शिक्षणातील संधी**

NEP 2020 मध्ये आंतरशाखीय (Multidisciplinary) शिक्षणाला प्रोत्साहन आहे. मराठी साहित्य, समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, इतिहास, पर्यावरण अभ्यास यांचा समन्वय साधून अभ्यासक्रम तयार करता येतील. यामुळे मराठी भाषा संशोधनाच्या केंद्रस्थानी येईल आणि ज्ञाननिर्मितीत तिचे योगदान वाढेल.

- **ज्ञानभाषा म्हणून मराठी**

जर वरील सर्व संधींची प्रभावी अंमलबजावणी झाली, तर मराठी ही केवळ व्यवहाराची भाषा न राहता विज्ञान, तंत्रज्ञान, संशोधन आणि व्यवस्थापनाची भाषा म्हणून विकसित होऊ शकते.

ज्ञानभाषा होण्यासाठी -

- तांत्रिक संज्ञावली विकास
- गुणवत्तापूर्ण अनुवाद
- डिजिटल सामग्री निर्मिती
- शासनाचे सातत्यपूर्ण धोरण

या सर्व बाबी आवश्यक आहेत.

National Education Policy 2020 मुळे मराठी भाषेसमोर शैक्षणिक क्षेत्रात व्यापक आणि सकारात्मक संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. मातृभाषेतून शिक्षण, उच्च शिक्षणातील विस्तार, संशोधन व अनुवाद, डिजिटल शिक्षण, कौशल्याधारित अभ्यासक्रम, शिक्षक प्रशिक्षण आणि सामाजिक समावेशकता या सर्व बाबींमध्ये मराठीची भूमिका अधिक सक्षम होऊ शकते.

या संधींचे वास्तवात रूपांतर करण्यासाठी शासन, विद्यापीठे, संशोधक, शिक्षक आणि समाज यांचा समन्वय आवश्यक आहे. योग्य नियोजन, निधी, तांत्रिक सुविधा आणि गुणवत्तापूर्ण साहित्य निर्मिती यामुळे मराठी भाषा केवळ अस्तित्व टिकवणार नाही, तर राष्ट्रीय आणि जागतिक स्तरावर ज्ञानभाषा म्हणून नवे शिखर गाठू शकेल.

मराठी भाषेसमोरील प्रमुख आव्हाने

जरी धोरणात अनेक सकारात्मक बाबी असल्या तरी प्रत्यक्ष अंमलबजावणीच्या पातळीवर मराठी भाषेसमोर अनेक गंभीर आव्हाने आहेत.

- **इंग्रजीचे वर्चस्व आणि सामाजिक प्रतिष्ठा**

भारतात इंग्रजी ही रोजगार, तंत्रज्ञान आणि जागतिक संवादाची भाषा मानली जाते. पालक आपल्या मुलांना इंग्रजी माध्यमात शिक्षण देण्यास प्राधान्य देतात. मराठी माध्यम शाळांकडे दुय्यम दृष्टीने पाहिले जाते. सामाजिक प्रतिष्ठा आणि इंग्रजी यांचा संबंध प्रबळ झाला आहे. ही मानसिकता बदलणे हे सर्वात मोठे आव्हान आहे.

- **दर्जेदार अभ्याससाहित्याची कमतरता**

मराठीत उच्च शिक्षणासाठी आवश्यक असलेली प्रमाणित आणि अद्ययावत पुस्तके मर्यादित प्रमाणात उपलब्ध आहेत. विशेषतः विज्ञान, तंत्रज्ञान, अर्थशास्त्र, व्यवस्थापन आणि कायदा या क्षेत्रात मराठीतील साहित्य अपुरे आहे. त्यामुळे विद्यार्थी उच्च शिक्षणासाठी इंग्रजीकडे वळतात.

- **शिक्षक प्रशिक्षण आणि संसाधनांची कमतरता**

मराठीत तांत्रिक विषय शिकवण्यासाठी प्रशिक्षित शिक्षकांची कमतरता आहे. भाषांतरित साहित्याचा दर्जा टिकवणे, तांत्रिक शब्दसंग्रह विकसित करणे आणि अध्यापन पद्धती सुधारणा करणे ही मोठी जबाबदारी आहे.

- **अंमलबजावणीतील प्रशासकीय अडचणी**

धोरणातील तरतुदी प्रभावीपणे राबविण्यासाठी आर्थिक तरतूद, नियोजन आणि सातत्य आवश्यक आहे. भाषिक धोरणे अनेकदा कागदावरच मर्यादित राहतात. केंद्र व राज्य शासनातील समन्वयाचा अभावही अडथळा ठरतो.

- **शहरीकरण आणि भाषिक परिवर्तन**

शहरी भागात बहुभाषिक वातावरणामुळे मराठीचा दैनंदिन वापर कमी होत आहे. कुटुंबांमध्येही इंग्रजी मिश्रित भाषा वापरली जाते. यामुळे शुद्ध भाषिक कौशल्यात घट होत आहे.

जागतिकीकरण व डिजिटलीकरण युगातील भाषिक बदल

21व्या शतकात जागतिकीकरण आणि तंत्रज्ञान क्रांतीमुळे भाषिक व्यवहारात आमूलाग्र बदल झाले आहेत.

- **जागतिकीकरणाचा प्रभाव**

जागतिक व्यापार, शिक्षण आणि संवादासाठी इंग्रजीचे महत्त्व वाढले आहे. बहुराष्ट्रीय कंपन्या आणि आंतरराष्ट्रीय शिक्षण संस्था इंग्रजीला प्राधान्य देतात. त्यामुळे प्रादेशिक भाषांना स्पर्धा करावी लागते.

तथापि, जागतिकीकरणामुळे स्थानिक भाषांना नव्या संधीही मिळाल्या आहेत—जसे की स्थानिक साहित्याचा जागतिक प्रसार.

- **डिजिटल माध्यमातील भाषिक संमिश्रता**

सोशल मीडिया, मेसेजिंग अॅप्स आणि ऑनलाइन संवादामध्ये मराठी-इंग्रजी मिश्र भाषा (हिंग्लिश, मॅरेंग्लिश) प्रचलित झाली आहे. रोमन लिपीत मराठी लिहिण्याची पद्धत वाढत आहे. यामुळे भाषेची शुद्धता, व्याकरण आणि शब्दसंपदा यांवर परिणाम होतो.

- **कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि भाषिक तंत्रज्ञान**

भाषांतर सॉफ्टवेअर, स्पीच-टू-टेक्स्ट, मशीन लर्निंग आणि AI आधारित साधने इंग्रजीत अधिक सक्षम आहेत. मराठीसाठी तितकी विकसित साधने मर्यादित आहेत. जर मराठी भाषेचा डिजिटल कॉर्पस वाढविला गेला, तर AI क्षेत्रातही मराठीची उपस्थिती बळकट होऊ शकते.

- **ई-लर्निंग आणि ऑनलाइन शिक्षण**

ऑनलाइन कोर्सेस, MOOCs आणि वेबिनार्स प्रामुख्याने इंग्रजीत असतात. मराठीतील डिजिटल शिक्षणसामग्रीचे प्रमाण वाढविणे आवश्यक आहे. अन्यथा डिजिटल दरी (Digital Divide) वाढण्याची शक्यता आहे.

निष्कर्षात्मक निरीक्षण

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मुळे मराठी भाषेसाठी ऐतिहासिक संधी निर्माण झाल्या आहेत. मातृभाषेतील शिक्षण, तांत्रिक अभ्यासक्रमांचे भाषांतर, डिजिटल सामग्री निर्मिती आणि संशोधनाला चालना या बाबी सकारात्मक आहेत. परंतु इंग्रजीचे वर्चस्व, सामाजिक मानसिकता, दर्जेदार संसाधनांची कमतरता आणि डिजिटल असमानता ही गंभीर आव्हाने आहेत.

जर शासन, शैक्षणिक संस्था, संशोधक आणि समाज एकत्रितपणे प्रयत्न करतील, तर मराठी भाषा केवळ सांस्कृतिक ओळख म्हणून नव्हे तर ज्ञाननिर्मितीचे प्रभावी माध्यम म्हणून विकसित होऊ शकते.

धोरणाची अंमलबजावणी : वास्तव आणि अडथळे

National Education Policy 2020 हे धोरण अत्यंत व्यापक आणि परिवर्तनशील मानले जात असले तरी त्याची अंमलबजावणी ही सर्वात महत्त्वाची आणि आव्हानात्मक पायरी आहे. कोणतेही धोरण यशस्वी होण्यासाठी त्याची व्यवहार्य अंमलबजावणी, आर्थिक पाठबळ, प्रशासकीय समन्वय आणि सामाजिक स्वीकार आवश्यक असतो. मराठी भाषेच्या संदर्भातही हीच परिस्थिती लागू होते.

- **धोरण आणि वास्तव यांतील अंतर**

धोरणात मातृभाषेतील शिक्षण, बहुभाषिकता आणि भारतीय भाषांच्या संवर्धनावर भर दिला असला तरी प्रत्यक्षात अनेक शाळा इंग्रजी माध्यमाकडे वळताना दिसतात. पालकांची मानसिकता, रोजगाराच्या संधी आणि सामाजिक प्रतिष्ठा यांमुळे इंग्रजीला प्राधान्य दिले जाते. त्यामुळे मराठी माध्यमाच्या शाळांची संख्या घटत आहे.

धोरणाच्या अंमलबजावणीत राज्य सरकारांची भूमिका निर्णायक आहे. महाराष्ट्रासारख्या राज्यात मराठी ही राज्यभाषा असली तरी शिक्षण क्षेत्रात खासगी संस्थांचे वर्चस्व वाढले आहे. खासगी शिक्षण संस्थांमध्ये इंग्रजी माध्यमाचे प्रमाण जास्त आहे. यामुळे धोरणातील मातृभाषेच्या उद्दिष्टांची अंमलबजावणी मर्यादित राहते.

- **आर्थिक व पायाभूत अडथळे**

धोरणातील सुधारणा राबविण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात निधीची आवश्यकता आहे.
नवीन अभ्यासक्रमांची निर्मिती, पाठ्यपुस्तकांचे भाषांतर, शिक्षक प्रशिक्षण, डिजिटल साधनांची निर्मिती. या सर्व गोष्टींसाठी आर्थिक गुंतवणूक आवश्यक आहे. प्रत्यक्षात शिक्षण क्षेत्रातील एकूण खर्च GDP च्या अपेक्षित प्रमाणात वाढलेला नाही. त्यामुळे धोरणाची गती मंदावते.

- **शिक्षक प्रशिक्षणातील मर्यादा**

मराठी भाषेत तांत्रिक विषय शिकवण्यासाठी प्रशिक्षित शिक्षकांची कमतरता आहे. उदाहरणार्थ, अभियांत्रिकी किंवा व्यवस्थापन विषय मराठीत शिकवायचे असल्यास त्या विषयातील संज्ञा, परिभाषा आणि अध्यापन कौशल्य आवश्यक आहे. शिक्षकांना नियमित प्रशिक्षण आणि अद्ययावत साहित्य उपलब्ध नसेल तर धोरण प्रभावी ठरणार नाही.

- **अभ्याससाहित्याची कमतरता**

मराठी भाषेत दर्जेदार आणि अद्ययावत पाठ्यपुस्तके, संदर्भग्रंथ, संशोधन लेख आणि डिजिटल सामग्री मर्यादित प्रमाणात उपलब्ध आहे. भाषांतर करताना संज्ञांची सुसंगतता राखणे आणि विषयाची गुणवत्ता टिकवणे हे मोठे आव्हान आहे.

- **प्रशासकीय समन्वयाचा अभाव**

केंद्र आणि राज्य सरकारांमधील समन्वय, विद्यापीठे आणि शाळांमधील संवाद, अभ्यासक्रम मंडळे आणि संशोधन संस्था यांच्यातील सहकार्य यांचा अभाव असल्यास धोरणाची अंमलबजावणी प्रभावी होत नाही. अनेक वेळा निर्णय घेतले जातात; परंतु त्यांची सातत्यपूर्ण अंमलबजावणी होत नाही.

अंमलबजावणीतील सामाजिक आणि सांस्कृतिक अडथळे

- **सामाजिक प्रतिष्ठा आणि भाषिक मानसिकता**

इंग्रजी भाषेला आधुनिकता, प्रगती आणि उच्चभ्रूपणाचे प्रतीक मानले जाते. मराठी माध्यमातून शिक्षण घेणे म्हणजे मर्यादित संधी असे समजले जाते. ही मानसिकता बदलल्याशिवाय मातृभाषेतील शिक्षण प्रभावी होऊ शकत नाही.

- **शहरीकरण आणि जागतिकीकरण**

शहरी भागात बहुभाषिक वातावरण निर्माण झाले आहे. कुटुंबांमध्येही इंग्रजीचा वापर वाढला आहे. मराठी भाषेचा वापर औपचारिक किंवा सांस्कृतिक कार्यक्रमांपुरता मर्यादित राहण्याची शक्यता निर्माण होते.

- **डिजिटल दरी** (Digital Divide)

ग्रामीण आणि शहरी भागात डिजिटल साधनांच्या उपलब्धतेत मोठी दरी आहे. मराठी भाषेतील डिजिटल शैक्षणिक साधने मर्यादित असल्यास ग्रामीण विद्यार्थ्यांना दुहेरी तोटा सहन करावा लागतो.

उपाययोजना

धोरणाची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी बहुआयामी उपाययोजना आवश्यक आहेत.

- **शासनस्तरीय उपाय**
  - शिक्षण क्षेत्रासाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करणे.
  - मराठीतील अभ्यासक्रमांचे प्रमाणबद्ध भाषांतर आणि निर्मिती.
  - तांत्रिक शब्दसंग्रह निर्मितीसाठी स्वतंत्र आयोग स्थापन करणे.
  - मराठी माध्यम शाळांना प्रोत्साहन आणि अनुदान.
- **शिक्षक प्रशिक्षण आणि क्षमता विकास**
  - नियमित कार्यशाळा व प्रशिक्षण कार्यक्रम.
  - मराठीत तांत्रिक अध्यापनासाठी विशेष कोर्सेस.
  - डिजिटल साधनांच्या वापराचे प्रशिक्षण.
- **डिजिटल सामग्री निर्मिती**

मराठी भाषेत ई-लर्निंग मॉड्यूल्स, व्हिडिओ व्याख्याने, मुक्त शैक्षणिक साधने (OER) आणि संशोधन डेटाबेस उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

जर डिजिटल क्षेत्रात मराठीचे प्रमाण वाढले, तर विद्यार्थ्यांना मातृभाषेत आधुनिक ज्ञान मिळू शकते.

- **सामाजिक जनजागृती**
  - मातृभाषेतील शिक्षणाचे फायदे स्पष्ट करणारे अभियान.
  - मराठी माध्यमातून यशस्वी झालेल्या व्यक्तींची उदाहरणे पुढे आणणे.
  - पालक-शिक्षक संवाद वाढवणे.
- **संशोधन आणि नवोन्मेष**

विद्यापीठांनी मराठी भाषेत संशोधनाला प्रोत्साहन द्यावे. संशोधन लेख, प्रबंध आणि प्रकल्प मराठीत सादर करण्यासाठी प्रोत्साहनपर धोरणे राबविणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष

National Education Policy 2020 हे धोरण भारतीय शिक्षण व्यवस्थेतील परिवर्तनाचा महत्त्वाचा टप्पा आहे. मराठी भाषेसाठी या धोरणात मोठ्या संधी दडलेल्या आहेत. मातृभाषेतील शिक्षण, तांत्रिक अभ्यासक्रमांचे स्थानिकीकरण आणि डिजिटल माध्यमातील विस्तार यांमुळे मराठी भाषा ज्ञानभाषा म्हणून विकसित होऊ शकते.

तथापि, धोरणाची अंमलबजावणी करताना आर्थिक मर्यादा, सामाजिक मानसिकता, इंग्रजीचे वर्चस्व, शिक्षक प्रशिक्षणाचा अभाव आणि डिजिटल दरी ही गंभीर आव्हाने आहेत. या सर्व अडथळ्यांवर मात करण्यासाठी शासन, शैक्षणिक संस्था, संशोधक आणि समाज यांचे संयुक्त प्रयत्न आवश्यक आहेत.

मराठी ही केवळ सांस्कृतिक वारसा नसून भविष्यातील ज्ञाननिर्मितीचे सामर्थ्य असलेली भाषा आहे. जर योग्य धोरणात्मक नियोजन, संसाधनांची उपलब्धता आणि सामाजिक स्वीकार मिळाला, तर मराठी भाषा राष्ट्रीय आणि जागतिक स्तरावर सक्षमपणे उभी राहू शकते.

संदर्भ सूची :

१) भारत सरकार. (2020). राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020. नवी दिल्ली: शिक्षण मंत्रालय.

शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार. (2021). राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 अंमलबजावणी आराखडा. नवी दिल्ली.

२) विद्यापीठ अनुदान आयोग (UGC). (2021). बहुविषयक शिक्षण व अकादमिक बँक ऑफ क्रेडिट अंमलबजावणी मार्गदर्शक तत्त्वे. नवी दिल्ली.

३) अखिल भारतीय तंत्रशिक्षण परिषद (AICTE). (2021). भारतीय भाषांमध्ये तांत्रिक शिक्षण सुरू करण्यासंदर्भातील मार्गदर्शक पुस्तिका. नवी दिल्ली.

४) एनसीईआरटी (NCERT). (2021). बहुभाषिकता व शिक्षण : स्थानपत्र. नवी दिल्ली.

युनेस्को (UNESCO). (1953). शिक्षणात मातृभाषेचा वापर. पॅरिस.

५) युनेस्को (UNESCO). (2016). जर तुम्हाला समजत नसेल तर तुम्ही कसे शिकणार? जागतिक शिक्षण निरीक्षण अहवाल. पॅरिस.

६) महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ (बालभारती). (2022). महाराष्ट्र राज्य अभ्यासक्रम आराखडा. पुणे.

७) देशपांडे, अ. (2018). भारतातील इंग्रजीचे वर्चस्व आणि प्रादेशिक भाषांची घसरण. आर्थिक व राजकीय साप्ताहिक, ५३(१७), ४५-५२.

८) मोहनती, अ. के. (2019). बहुभाषिक वास्तव आणि शिक्षण. नवी दिल्ली: ओरिएंट ब्लॅकस्वान.

कुलकर्णी, वि. (2015). मराठी भाषा : स्थिती आणि दिशा. पुणे: प्रतिमा प्रकाशन.

Copyright & License:

© Authors retain the copyright of this article. This work is published under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), permitting unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.